

• Fővárosi térzene •

Bán Zoltán András

HÚZD RÁ, CIGÁNY!

Bartók Béla és Márai Sándor kapcsolatáról alig akad dokumentum; a Mészáros Tibor által szerkesztett Márai-bibliográfia 11 880 (!!) tételéből egyetlenegy vonatkozik közvetlenül Bartókra, ám ezt az emlékező újságcikket sem Márai írta. Az író olykor persze megemlékezik a zeneszerzőről naplóiban, különösen amerikai emigrációjában lesz számára eleven az alakja. De Márai nem volt vérbeli zenebarát, Bartókban nem is annyira a muzsikust, mint a magyar szellem követét látta: „ő az első magyar szellemi alkotó, akinek művét s azon keresztül a magyar szellemet a világ igazi jelentőségében megismerte és elfogadta”, írta egy 1952-es rádió-előadásában. Pályájukat és részben mentalitásukat mégis ugyanaz a magyar világ határozta meg és befolyásolta döntően: a két világháború közti országban mindketten zsigerből gyűlölték a náciizmust és a bolsevizmust, mindkettejük sorsa az emigráció, és mindkettejük élete a számukra szellemi sivatagot jelentő Egyesült Államokban ért véget.

Itt írta Bartók 1943-ban az öttételes zenekari CONCERTÓ-t, benne a negyedik rész az INTERMEZZO INTERROTTO (MEGSZAKÍTOTT KÖZJÁTÉK) címet viseli. A „cselekmény” közismert, a leírás magától Bartóktól származik: „A költő szerelmet vall hazájának, de a nyers erőszak hirtelen félbeszakítja a szerenádot, durva csizmás emberek rárontanak, még hangszerét is összetörik.” A szerenád dallama Vincze Zsigmond (1874–1935) Kulinyi Ernő szövegére írt dala: SZÉP VAGY, GYÖNYÖRŰ VAGY, MAGYARORSZÁG, mely eredetileg az 1922-ben bemutatott A HAMBURGI MENYASSZONY című operett áriája volt. Ám hamar önállósodott, és a Horthy-világ egyik emblematikus száma lett. A dal némileg irredenta mellékjelentése, mondhatni, szociológiai helye nyilván Bartók számára sem volt rejtett, s hogy miért ezzel az érzelmes, már-már csöpögős és az ő mély patriotizmusától oly távol eső melódiával vallott szerelmet hazájának, az mély titok. Hacsaknem valami kétségbeesett irónia rejlik a konfesszió mögött, és talán nem véletlen, hogy a dallamot mivel állítja szembe Bartók, hiszen ekkor banális feszül itt banálisnak, útszéli nóta a még útszélibbnek. Kroó György így írja le a zenei folyamatot: „Az INTERMEZZO középrészéből gyors, heves, agresszív scherzo alakul. Melodikus anyaga akár a VIG ÖZVEGY-et, akár Sosztakovics VII. SZIMFÓNIA-jának – egy valószínűleg ott is programatikusan banális – részét idézi, persziflálja azt. A katonabanda, a cirkusz atmoszférája ez, brutális röhögés, csizma-zene, rettenetesen kegyetlen tréfa. Nem kell találgatnunk, hogy mit jelent, hiszen elsöpri az idillt, és megsemmisíti a honvágy dallamot.” De meglehet, itt csak egyszerű zeneszerzés-technikai ötlet kivitelezéséről van szó. Mivel – amint azt Ujfalussy József is megjegyezte – a két dallam minimális szerzői beavatkozással egymás megfordításává alakítható; ez kapóra jöhetett Bartóknak, hogy ezúttal is éljen több évtizede kidolgozott zenedramaturgiai eljárásával, mely az „ideális” és a „torz” kép szembeállításával kíván szintézist teremteni.

„A legtanulságosabb mégis az, ahogyan a CONCERTO szerzője a népszerű dallamokat önmaguknál jóval súlyosabb jelentés hordozójává karakterizálja”, kommentál Ujfalussy. Legyen bár-hogy is, Bartók Béla az európai zenei progresszió egyik vezére egy közismert operett-melódiaiával vallott szerelmet hazájának.

És ezzel a szívszorító emigrációs vallomással majdnem egy időben akadt más is, aki ugyanebbe a dallamba csomagolta olthatatlan, bár kissé helyke, mondhatni pimasz hazaszeretetét. FÖLD, FÖLD!... című, 1972-ben megjelentetett, de sokkal régebben elkezdett memoárjában, az „ostrom utáni” magyar világ legmélyebb és legokosabb elemzésében Márai megrajzolja az új rendszerben rendőr ezredessé előlépett egykori kis zsidó bankhivatalnok alakját. 1945 decemberében vagyunk, a színhely egy tipikus pesti kávéház. „Ez a kávéház abban a történelmi váltópillanatban olyan volt, mint egy hideglelősen, fogvacogva sínylődő lázbeteg nosztalgikus víziója: a fütetlen, fagyos Budapesten, a körúton, ahol sok háznak kilógott a bele, a sötét utcákon ténfergő orosz martalócok, pesti jasszok és rendfenntartást mímelő szovjet gyalogság őrzárai között, néhány hónappal az ostrom után megnyílt egy békebeli pesti kávéház minden talmi és pakfon pompájával, az Emke.” A pincérek sűrögnek, a cigány hangászkar a mulatós-húzatós vendégre vár, „az éhező városban mindent lehetett itt kapni, mindent, amiről akkor már hónapok óta csak suttogó emlékezéssel beszéltek a lakosok: rengő húsokat, ízes mártásokat, ezüstözött vödörben fajborok hűlték”. És a régi törzsközönség is nagyjából összeállt. „Az asztaloknál, az ételszagú langyosságban a környékbeli kávéházi törzspublikumnak azok a mutatóba megmaradt mohikánjai ültek, akik valahogyan átvészelték az irtózatokat, megmenekültek és visszatértek a raboskodásból és a bujdosásból: kereskedők, ügyvédek, orvosok, úgynevezett körüti kispolgári értelmiség.” De helyet foglaltak mások is, csuvasok, kirgizek, a megszállók jampecei, akik a sarkon felszedett magyar kurváikkal és az asztalra kivágott géppisztolyaikkal peckeskedtek a kiglancolt fényben.

„Ebbe a félig történelmi, félig konjunkturális szituációba nyitott be a zsidó rendőrtiszt. Szegről-végről ismertem ezt az embert: bankhivatalnok volt, a hulléri, nyilas idők előtt itt feketézett és alsózott az Emkében minden délután, más zsidó kispolgárokkal. Tudtam, hogy családja elpusztult a tömeggyilkosságban: anyja és húga Auschwitzban, öccse nem került vissza a munkatáborból.” A jelenet dermesztő; mindenki, még az ázsiai katonák is, lélegzet-visszafojtva várják, mi fog történni. Ám egyelőre semmi érdemleges, a remek új bőrkabátban feszítő tiszt ínycenc ízléssel vacsorát rendel, hozzá tüzes bort, végül pedig rágyújt egy pompás szivarra. Hátradől, kifújja az emésztést remekül segítő füstöt, aztán odainti a cigányt, és a fülébe dörmög valamit. „A vendégek aggodalmas kíváncsisággal várták, hogy megszólaljon a zenekar. Mit rendelt a zsidó rendőrtiszt? Az Internacionálét vagy egy Zerkovitz-dalt?...

A primás a hegedű fölé hajolt, ujjheggyel pengetett egyet a húrokon, a banda pianissimo követte a hangadást. És a templomi csendben, Budapesten 1945 decemberében, a körüti Emke kávéházban, a zsidó rendőrtiszt parancsára felhangzott a »Szép vagy, gyönyörű vagy, Magyarország / Szébb talán, mint a nagyvilág« című és kezdetű irredenta álműdal – amely már régebben, a két világháború közötti Magyarországon is műdalnak számított –, és most, ebben a környezetben olyan fülhasogatóan hamis, krajcárosan üzleties műhazafiság volt, hogy émelygést kellett a hallgatóban.” Márai mesteri, lefegyverzően empatikus elemzésében a gesztus messze túlmutat a visszatetsző műhazafiaszkodáson. Valamiféle dafke patriotizmus, mégis-hazafiság ez: egy ember, akinek minden oka megvan, hogy gyűlölje az országot, melyben minden rokonát meggyilkolták, most mindennek ellenére szerelmet vall hazájának; gúnyosan, pimaszul persze, új helyzetéből adódó pökhendiséggel, ám vallomása őszinteségében nincs okunk kételkedni. „De ő nem hazafiaskodni akart, hanem – egy-

szer életében – el akarta húzatni az Emkében a nótát, ami arról szólt, hogy Magyarország az ő számára is haza: akkor is az, ha őt, a zsidót – aki itt született, akinek magyar az anyanyelve, akinek legközelebbijeit megölték, akít megaláztak és halálra kergettek – kisémmizték ebből a társadalomból.”

(Nota bene: A jelenetnek megvan a naivabb előképe Márainál. 1944-es NAPLÓ-jában ezt olvashatjuk: „Egy sárga csillagos gyerek, kinek szüleit és nagyszüleit vagonban elhurcolták a lengyel deportációs telepekre – a gyerek megmenekült, és egy intézetben él –, a vasárnapi ünnepségen verset szaval. Nyolcéves. A verset maga választotta. Ezt szavalja: »Magyar vagyok, magyarnak születtem, / Magyar nótát dalolt a dajka felettem, / Magyarul tanított imádkozni anyám / És szeretni téged, gyönyörű szép hazám.«”)

Két megrázó vallomás, két szellemileg (és minden más értelemben is) összemérhetetlen helyről, két egymást kiegészítő kép, az egyik talán az „ideális”, a másik a „torz” – ám a keret azonos, egy ócska dalocska, mely ekként mégis emberi, túlságosan is emberi. Bele kell törödnünk, hogy a hazaszeretet olykor egészen útszéli formában akarja kidalolni önmagát.

• • •

Pósfai György

ÚJABB MEGFIGYELÉSEK

Kitömött emberek

Ha az ember figyelmesen körülnéz, és nem csak fut a dolga után, sok minden furcsaságot felfedezhet. Amit megszokásból, felületesen elkönyvelünk magunkban, az valójában lehet, hogy egészen mást takar.

A minap egy szürke, novemberi reggelen, amint épp a szokásos buszomat vártam, szórakozottan figyelni kezdtem az egymás után tovagördülő autókat. Gyorsítás, lassítás, felzúgás, elhalkulás, állandó, monoton háttérzaj, a hajnali félsötétben jövő-menő lámpák – mintha minden normális lenne. Mégis, ahogy jobban figyelni kezdtem, észrevettem, hogy az autókban kitömött emberek ülnek. Merev tartásuk, előreszegezett tekintetük, fókuszálatlan műszemük egyértelműen elárulta őket. Azok sem tudtak megtevéstenni, akik úgy tettek, mintha telefonáltak volna, vagy a piros lámpánál a tükörbe bámulva látszólag a hajukat igazgatták.

Felszálltam a buszra, odaálltam a végébe, és elkezdődött a szokásos húszperces zötyögés. Megállás, ajtócsapódás, légfékkifújás, az ajtóban a felszálló emberek párás lehelete, újabb nekiindulás – én meg bambán rázkódtattam magam az ablaknál. Egyszer csak észrevettem, hogy az egyik felszálló utas kabátujjából szalmacsomó esik ki. Lopva körülnéztem, hát itt is, ott is szalmacsomók az ülések alatt, a kabátok deformálódva, a kalapok, sapkák félrecsúszva, a zilált haj között szénaszálak: a busz tele volt kitömött